CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
YVES BOT
prezentate la 24 aprilie 2007 [1]

I — Introducere

1. Prezenta trimitere preliminară se înscrie în continuarea celei în care s-a pronunțat Hotărârea din 13 ianuarie 2004, Kühne & Heitz [2]. Finanzgericht Hamburg (Germania) solicită, astfel, Curții să precizeze conținutul și domeniul de aplicare al acestei hotărâri.

2. Această instanță solicită, în primul rând, să se stabilească dacă reexaminarea și rectificarea unei decizii administrative definitive, cu scopul de a se lua în considerare interpretarea unei dispoziții de drept comunitar reținută între timp de Curte, presupun ca reclamantul să fi invocat dreptul comunitar în cadrul acțiunii sale în fața instanței naționale.

3. Instanța de trimitere solicită, în continuare, Curții să stabilească dacă posibilitatea de a solicita reexaminarea și rectificarea unei decizii administrative definitive contrare dreptului comunitar este prevăzută într-o limită de timp.

4. După ce vom efectua o analiză a situației jurisprudenței actuale a Curții cu privire la problematica reexaminării deciziilor administrative și judecătorești care au dobândit caracter definitiv și care se dovedesc a fi contrare dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, vom examina succesiv aceste două întrebări.

5. În primul rând, vom propune Curții să răspundă instanței de trimitere că, pentru a fi îndeplinită, condiția evidențiată în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, potrivit căreia decizia unei instanțe naționale de ultim grad, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acesteia, este întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE, nu presupune ca reclamantul din acțiunea principală să fi invocat dreptul comunitar în cadrul căii de atac formulate potrivit dreptului intern împotriva deciziei administrative contestate.

1 — Limba originală: franceza.
2 — C-453/00, Rec., p. I-837.

6. În al doilea rând, propunem Curții să declare că dreptul comunitar nu se opune ca posibilitatea de a solicita reexaminarea și revocarea unei decizii administrative care a dobândit caracter definitiv după epuizarea căilor de atac interne și care se dovedește a fi contrară dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, fără ca instanța națională de ultim grad să fi sesizat Curtea cu o trimitere preliminară, să fie prevăzută într-o limită de timp, potrivit principiului securității juridice. Revine statelor membre sarcina de a stabili, în conformitate cu principiile comunitare ale echivalenței și efectivității, termenul în interiorul căruia trebuie formulată o astfel de cerere.

II — Cadrul juridic

A — *Dreptul comunitar*

1. Articolul 10 CE

7. Potrivit articolului 10 CE:

„Statele membre iau toate măsurile generale sau speciale necesare pentru a asigura îndeplinirea obligațiilor care decurg din prezentul tratat sau care rezultă din actele instituțiilor Comunității. Statele membre facilitează Comunității îndeplinirea misiunii sale.

Statele membre se abțin să ia măsuri care ar putea pune în pericol realizarea scopurilor prezentului tratat.”

8. În Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, pe care o vom analiza mai detaliat în continuare, Curtea a declarat că „principiul cooperării care decurge din articolul 10 CE impune unui organ administrativ, sesizat cu o cerere în acest sens, să reexamineze o decizie administrativă definitivă în vederea luării în considerare a interpretării dispoziției relevante reținută între timp de Curte atunci când:

— în conformitate cu dreptul național, acesta dispune de competența de a reveni asupra acestei decizii;

— decizia respectivă a rămas definitivă ca urmare a unei hotărâri pronunțate de o instanță națională de ultim grad;

— hotărârea menționată, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acesteia,

este întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE și

— persoana interesată s-a adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudența menționată”.

2. Dispozițiile relevante ale Regulamentului (CEE) nr. 3665/87

9. Articolul 4 alineatul (1) din Regulamentul (CEE) nr. 3665/87 al Comisiei din 27 noiembrie 1987 de stabilire a normelor comune de aplicare a sistemului de restituiri la export pentru produsele agricole [3] are următorul cuprins:

„Fără să aducă atingere dispozițiilor articolelor 5 și 16, achitarea restituirii este condiționată de prezentarea dovezii faptului că produsele din declarația acceptată de export au părăsit teritoriul vamal al Comunității în stare nealterată în termen de 60 de zile de la această acceptare.” [traducere neoficială]

10. Articolul 5 alineatul (1) din acest regulament prevede:

„Plata restituirii diferențiate sau nediferențiate este supusă, pe lângă condiția ca produsul să fi părăsit teritoriul vamal al Comunității, condiției ca produsul să fi fost importat, cu excepția pieirii acestuia în cursul transportului ca urmare a unui caz de forță majoră, într-o țară terță și, după caz, într-o țară terță determinată în termen de 12 luni de la data acceptării declarației de export:

(a) în cazul în care există îndoieli serioase în privința destinației reale a produsului

[…]” [traducere neoficială]

3 — JO L 351, p. 1. Acest regulament a fost abrogat și înlocuit cu Regulamentul (CE) nr. 800/1999 al Comisiei din 15 aprilie 1999 de stabilire a normelor comune de aplicare a sistemului de restituiri la export pentru produsele agricole (JO L 102, p. 11, Ediție specială, 03/vol. 27, p. 187).

11. Conținutul acestui din urmă articol este analog celui al predecesorului său, respectiv articolul 10 alineatul (1) din Regulamentul (CEE) nr. 2730/79 al Comisiei din 29 noiembrie 1979 de stabilire a normelor comune de aplicare a sistemului de restituiri la export pentru produsele agricole [4], pe care Curtea a avut ocazia să îl interpreteze.

12. Astfel, în Hotărârea din 14 decembrie 2000, Emsland-Stärke [5], Curtea a considerat că acele condițiile prevăzute la articolul 10 alineatul (1) din Regulamentul nr. 2730/79 nu pot fi impuse decât *anterior* acordării restituirilor la export. Potrivit Curții, acest lucru reiese în mod suficient din modul de redactare a acestei prevederi, în temeiul căreia plata este „subordonată […] condiției ca produsul să fi fost […] importat într-o țară terță", precum și din al nouălea considerent al acestui regulament, formulat în aceiași termeni [6].

B — *Dreptul național*

13. În dreptul german, articolul 48 alineatul 1 prima teză din Legea privind procedura administrativă (Verwaltungsverfahrensgesetz, denumită în continuare „VwVfG") din 25 mai 1976 [7] prevede că un act administrativ nelegal poate fi revocat în tot sau în parte, cu efect pentru viitor sau cu efect retroactiv, chiar și în cazul în care nu mai poate fi atacat.

14. Potrivit jurisprudenței germane, autoritatea administrativă dispune de o competență, în principiu discreționară, de a revoca un act administrativ nelegal rămas definitiv. În temeiul acestei jurisprudențe, articolul 48 alineatul 1 prima teză din VwVfG nu dă dreptul la revocarea unui asemenea act, decât în cazul excepțional în care menținerea sa ar fi „pur și simplu intolerabilă" în raport cu noțiunile de ordine publică, bună-credință, echitate, egalitate de tratament sau nelegalitate vădită.

15. În plus, articolul 51 din VwVfG reglementează redeschiderea procedurilor finalizate printr-un act administrativ devenit inatacabil. Articolul 51 alineatul 1 din VwVfG prevede că, la cererea persoanei interesate, autoritatea respectivă trebuie să se pronunțe cu privire la anularea sau la modificarea unui act administrativ definitiv:

— dacă situația de fapt sau de drept pe baza căreia a fost emis actul s-a modificat, după adoptarea acestuia, în favoarea persoanei interesate;

4 — JO L 317, p. 1. Astfel cum a fost modificat prin Regulamentul (CEE) nr. 568/85 al Comisiei din 4 martie 1985 (JO L 65, p. 5, denumit în continuare „Regulamentul nr. 2730/79").

5 — C-110/99, Rec., p. I-11569.

6 — Punctul 48. Acesta este, prin analogie, și cazul celui de al patrulea considerent al Regulamentului nr. 3665/87, care trebuie comparat cu articolul 5 alineatul (1) din același regulament.

7 — BGBl. 1976 I, p. 1253.

— dacă există noi elemente de probă care ar fi determinat o decizie mai favorabilă pentru persoana interesată;

— dacă există motive de redeschidere a procedurii în conformitate cu articolul 580 din Codul de procedură civilă (Zivilprozessordnung).

III — Situația de fapt și procedura principală

16. În cursul anilor 1990-1992, Willy Kempter KG (denumit în continuare „Kempter" sau „reclamanta") a exportat bovine către diverse țări arabe și fosta Iugoslavie. În acest temei, societatea a solicitat și a încasat din partea Hauptzollamt Hamburg-Jonas (denumită în continuare „Hauptzollamt") restituiri la export.

17. Cu ocazia unei investigații, Betriebsprüfungsstelle Zoll (Serviciul de control al vămilor) din cadrul Oberfinanzdirektion (Direcția Regională Financiară) din Freiburg a constatat că unele animale erau moarte ori fuseseră sacrificate de urgență în timpul transportului sau în carantină în țările de destinație.

18. Prin Decizia din 10 august 1995, Hauptzollamt a solicitat rambursarea, de către Kempter, a restituirilor la export care îi fuseseră acordate, în valoare de 360 022,62 DEM.

19. Prin Hotărârea din 16 iunie 1999, Finanzgericht Hamburg a respins acțiunea formulată de reclamantă împotriva acestei decizii, pentru motivul că reclamanta nu a furnizat dovada că animalele fuseseră importate într-o țară terță, astfel cum prevede articolul 5 alineatul (1) litera (a) din Regulamentul nr. 3665/87.

20. Prin Ordonanța din 11 mai 2000, Bundesfinanzhof a respins apelul formulat de Kempter împotriva acestei hotărâri.

21. La 14 decembrie 2000, Curtea a pronunțat Hotărârea Emsland-Stärke, citată anterior, prin care, reamintim, a considerat printre altele că condiția privind plata restituirii diferențiate sau nediferențiate potrivit căreia produsul trebuie să fi fost importat, cu excepția pieirii acestuia în cursul transportului ca urmare a unui caz de forță majoră, într-o țară terță și, după caz, într-o țară terță determinată nu poate fi impusă decât anterior acordării acestei restituiri.

22. Într-o hotărâre din 21 martie 2002, Bundesfinanzhof a aplicat interpretarea evidențiată astfel de Curte, menționând Hotărârea Emsland-Stärke, citată anterior.

23. Prin scrisoarea din 16 septembrie 2002, Kempter a solicitat Hauptzollamt redeschiderea procedurii și revocarea deciziei de rambursare a restituirilor la export. În sprijinul acestei cereri, Kempter a arătat că situația juridică evoluase între timp. Această societate s-a prevalat, în acest sens, de hotărârea pronunțată de Bundesfinanzhof la 21 martie 2002, despre care afirmă că a luat cunoștință la 1 iulie 2002 prin faxul transmis de societatea SAB.

24. Hauptzollamt a respins cererea menționată prin Decizia din 5 noiembrie 2002, subliniind că această modificare a jurisprudenței nu determina o modificare a dreptului care să justifice, în mod singular, redeschiderea procedurii în conformitate cu articolul 51 alineatul 1 punctul 1 din VwVfG. Recursul administrativ formulat de reclamantă împotriva acestei decizii a fost respins prin Decizia din 25 martie 2003.

25. În continuare, Kempter a sesizat, la 26 aprilie 2004, Finanzgericht Hamburg, susținând, printre altele, că, în speță, erau îndeplinite condițiile de reexaminare a unei decizii administrative definitive, enumerate de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, și că, în consecință, decizia de rambursare din 10 august 1995 trebuia revocată.

IV — Trimiterea preliminară

26. Prin decizia de trimitere, Finanzgericht Hamburg constată, în primul rând, că părțile împărtășesc punctul de vedere potrivit căruia, în lumina Hotărârii Emsland-Stärke, citată anterior, decizia de rambursare din 10 august 1995 trebuie considerată nelegală. Cu toate acestea, părțile nu sunt de acord asupra problemei dacă, pentru a lua în considerare interpretarea reținută de Curte în această hotărâre, Hauptzollamt are sau nu are obligația de a reexamina această decizie, care a dobândit un caracter definitiv anterior pronunțării hotărârii menționate.

27. În ceea ce privește cele patru condiții enumerate de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior [8], instanța de trimitere apreciază că primele două sunt îndeplinite. Într-adevăr, Hauptzollamt dispune,

8 — Instanța de trimitere se referă aici numai la cele patru liniuțe ale dispozitivului acestei hotărâri, și nu la cea care ar putea fi considerată prima condiție, respectiv sesizarea organului administrativ cu o cerere de reexaminare.

în temeiul articolului 48 alineatul 1 prima teză din VwVfG, de competența de a reveni asupra deciziei de rambursare. Pe de altă parte, această decizie a rămas definitivă în urma unei decizii judecătorești pronunțate de o instanță națională de ultim grad [9].

28. În schimb, instanța de trimitere ridică problema dacă cea de a treia condiție menționată în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, este îndeplinită. Potrivit acestei condiții, hotărârea pronunțată de o instanță națională de ultim grad trebuie, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acestei hotărâri, să fie întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE.

29. Potrivit Finanzgericht Hamburg, în cazul în care condiția menționată ar fi interpretată în sensul că reclamantul trebuie să fi atacat în justiție actul administrativ întemeindu-se pe dreptul comunitar, iar instanța națională ar respinge acțiunea fără să fi sesizat Curtea cu titlu preliminar, acțiunea reclamantei ar trebui respinsă. Astfel, reclamanta nu a invocat interpretarea eronată a dreptului comunitar, respectiv articolul 5 alineatul (1) din Regulamentul nr. 3665/87 nici în fața Finanzgericht, nici în fața Bundesfinanzhof.

30. Instanța de trimitere apreciază, cu toate acestea, că din Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, poate deduce că, în cauza care a determinat pronunțarea acestei hotărâri, nici reclamanta nu solicitase formularea unei întrebări preliminare în fața Curții. În plus, conform instanței de trimitere, dacă instanțele naționale nu au sesizat importanța unei chestiuni de interpretare a dreptului comunitar, acest lucru nu trebuie să i se impute particularului vătămat.

31. Pe de altă parte, instanța de trimitere ridică problema domeniului de aplicare al celei de a patra condiții stabilite de Curte prin Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, respectiv cea potrivit căreia persoana interesată trebuie să se fi adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudența Curții.

32. Finanzgericht Hamburg explică, în acest sens, că acțiunea principală prezintă particularitatea că Kempter a solicitat Hauptzollamt revocarea deciziei de rambursare din 10 august 1995 printr-o scrisoare din 16 septembrie 2002, mai precis la 19 luni după ce Curtea a pronunțat, la 14 decembrie 2000, Hotărârea Emsland-Stärke, citată anterior.

9 — Potrivit instanței de trimitere, nu contează dacă, în urma particularităților normelor procedurale naționale, Bundesfinanzhof nu s-a pronunțat printr-o hotărâre, ci printr-o ordonanță. Atât timp cât reclamantul a epuizat toate căile de atac interne, forma deciziei judecătorești nu este importantă.

33. Finanzgericht Hamburg exprimă, în continuare, opinia potrivit căreia termenul pentru a solicita revizuirea unei decizii administrative definitive ar trebui să fie legat de cunoașterea reală a jurisprudenței Curții de către persoana interesată. Instanța națională arată, de asemenea, că, în ceea ce privește interpretarea adverbului „imediat" utilizat de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, acest termen vizează aprecierea unui element de cauzalitate în dreptul german [10]. Finanzgericht Hamburg este, prin urmare, înclinat să înțeleagă termenul menționat în sensul „fără întârziere" sau „fără întârziere din culpă". Din această perspectivă, ar trebui, potrivit acestei instanțe, să se considere că o cerere de reexaminare introdusă la trei luni după ce a luat cunoștință de interpretarea reținută de Curte îndeplinește cea de a patra condiție evidențiată de aceasta din urmă în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior.

34. Cu toate acestea, instanța de trimitere ridică, la modul general, problema dacă posibilitatea de a îndrepta o decizie administrativă în vigoare care încalcă dreptul comunitar este prevăzută într-o limită de timp pentru motive de securitate juridică sau dacă, dimpotrivă, aceasta nu este limitată în timp.

35. În măsura în care organul administrativ trebuie să aplice interpretarea unei dispoziții de drept comunitar, reținută de Curte într-o hotărâre pronunțată cu titlu preliminar, raporturilor juridice care au luat naștere anterior acestei hotărâri, instanța de trimitere nu sesizează motivele pentru care posibilitatea de a solicita, în temeiul Hotărârii Emsland-Stärke, citată anterior, revocarea unei decizii administrative cu caracter definitiv și care încalcă dreptul comunitar ar trebui să fie, în mod excepțional, limitată în timp.

36. Ca urmare, aceasta a hotărât să suspende judecarea cauzei în așteptarea unui răspuns din partea Curții la următoarele două întrebări preliminare:

„1) Reexaminarea și rectificarea unei decizii administrative definitive în vederea luării în considerare a interpretării dispoziției comunitare relevante reținute între timp de Curtea de Justiție presupun ca persoana interesată să fi atacat această decizie în justiție invocând dreptul comunitar?

2) Pe lângă condițiile stabilite în Hotărârea [Kühne & Heitz], posibilitatea de a solicita reexaminarea și rectificarea unei decizii administrative definitive contrare dreptului comunitar este prevăzută într-o limită de timp pentru motive imperative de drept comunitar?"

10 — Termenul german este „unmittelbar" care înseamnă „imediat" sau „în mod direct".

V — Analiză

A — *Considerații introductive cu privire la linia jurisprudențială actuală*

37. Înainte de a propune analiza noastră cu privire la cele două întrebări preliminare, credem că este necesar să analizăm jurisprudența actuală a Curții cu privire la problematica reexaminării deciziilor administrative și judecătorești care au dobândit caracter definitiv și care se dovedesc a fi contrare dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte. Vom putea identifica, astfel, diferitele situații deduse Curții, modul în care aceasta le-a abordat și caracteristicile specifice ale situației cu privire la care a fost pronunțată Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior.

38. Constatăm de la bun început că, dincolo de nuanțele dintre diferitele ipoteze de reexaminare a deciziilor naționale definitive, ideea principală a acestei jurisprudențe o constituie importanța pe care Curtea a urmărit să o acorde principiului securității juridice.

39. Considerat de multă vreme de Curte un principiu general al dreptului comunitar [11], principiul securității juridice prezintă o natură ambivalentă în măsura în care urmărește să asigure atât calitatea și integritatea normei, cât și stabilitatea situațiilor juridice [12].

40. Această cerință a stabilității situațiilor juridice se află în centrul preocupărilor exprimate de Curte în mai multe dintre hotărârile sale recente.

41. În măsura în care contribuie la acest imperativ al stabilității situațiilor juridice, principiul autorității de lucru judecat face obiectul unei vigilențe deosebite din partea Curții.

42. Astfel, în Hotărârea din 30 septembrie 2003, Köbler [13], ca răspuns la argumentele anumitor guverne care invocau principiul autorității de lucru judecat în susținerea poziției potrivit căreia principiul răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului comunitar nu putea fi aplicat deciziilor unei instanțe naționale de ultim grad, Curtea

11 — A se vedea Hotărârea din 22 martie 1961, Snupat/Înalta Autoritate (42/59 și 49/59, Rec., p. 99), și Hotărârea din 6 aprilie 1962, De Geus (13/61, Rec., p. 89).

12 — Mehdi, R., *Variations sur le principe de sécurité juridique*, Liber Amicorum Jean Raux, Apogée, Rennes, 2006, p. 177, 178.

13 — C-224/01, Rec., p. I-10239.

a afirmat în mod ferm importanța principiului autorității de lucru judecat. Aceasta a considerat că, „pentru a garanta atât stabilitatea dreptului și a relațiilor juridice, cât și o bună administrare a justiției, este necesar ca deciziile judecătorești rămase definitive după epuizarea căilor de atac disponibile sau după expirarea termenelor prevăzute pentru aceste căi de atac să nu mai poată fi repuse în discuție” [14]. Curtea a adăugat că „recunoașterea principiului răspunderii statului pentru o decizie a unei instanțe de ultim grad nu are drept consecință, în sine, repunerea în discuție a autorității de lucru judecat a unei astfel de decizii, [în măsura în care o] procedură de angajare a răspunderii statului nu are același obiect și nu implică în mod necesar aceleași părți precum cele din procedura care s-a finalizat cu pronunțarea deciziei care a dobândit autoritate de lucru judecat” [15] și pentru că, în orice caz, aceasta nu presupune revizuirea deciziei cu caracter jurisdicțional care a cauzat prejudiciul.

43. În Hotărârea din 16 martie 2006, Kapferer [16], Curtea a pus din nou accentul pe necesitatea stabilității deciziilor judecătorești rămase definitive și pe importanța pe care o are, în acest sens, principiul autorității de lucru judecat atât în ordinea juridică comunitară, cât și în ordinile juridice naționale [17]. Curtea a dedus de aici, referindu-se, de asemenea, la Hotărârea din 1 iunie 1999, Eco Swiss [18], principiul potrivit căruia „dreptul comunitar nu impune unei instanțe naționale să înlăture aplicarea normelor de procedură interne care conferă unei decizii autoritatea de lucru judecat, chiar dacă acest lucru ar permite remedierea încălcării dreptului comunitar prin decizia în cauză” [19].

44. Pe această linie jurisprudențială și, de această dată, cu privire la decizii administrative definitive, Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, a permis Curții să prezinte modul în care intenționează să concilieze cerințele care decurg din principiul supremației dreptului comunitar, precum și din efectul retroactiv al hotărârilor preliminare cu cerințele care decurg din principiul securității juridice coroborat cu principiul autorității de lucru judecat.

45. Problema care s-a ridicat în această cauză era, în esență, dacă obligația care revine unei autorități naționale de a aplica o normă de drept comunitar, astfel cum a fost interpretată de Curte, chiar și raporturilor juridice născute și constituite înainte de pronunțarea hotărârii Curții asupra cererii de interpretare putea fi impusă în pofida caracterului definitiv al deciziei administrative dobândit

14 — Punctul 38.

15 — Punctul 39.

16 — C-234/04, Rec., p. I-2585.

17 — Punctul 20.

18 — C-126/97, Rec., p. I-3055, punctele 46 și 47.

19 — Hotărârea Kapferer, citată anterior (punctul 21). Domeniul de aplicare care trebuie recunoscut principiului autorității de lucru judecat se află, de asemenea, în centrul cauzei Lucchini Siderurgica (C-119/05), pendinte în fața Curții, în care avocatul general Geelhoed a prezentat concluzii la 14 septembrie 2006.

înainte de solicitarea revizuirii acesteia în scopul de a se ține seama de această hotărâre a Curții.

46. Reamintind că securitatea juridică se numără printre principiile generale ale dreptului comunitar, iar caracterul definitiv al unei decizii administrative, dobândit după expirarea termenelor rezonabile pentru introducerea acțiunilor sau prin epuizarea căilor de atac, contribuie la această securitate, Curtea a dedus de aici că „dreptul comunitar nu impune ca un organ administrativ să fie în principiu obligat să revină asupra unei decizii administrative care a dobândit un asemenea caracter definitiv” [20].

47. Tonul abordării dorite de Curte era, astfel, stabilit: având în vedere cerințele principiului securității juridice, regula este că o autoritate națională nu este obligată, în temeiul dreptului comunitar, să revină asupra unei decizii administrative care a dobândit caracter definitiv. Aceasta nu va fi obligată să reexamineze și, dacă este cazul, să revină asupra unei astfel de decizii decât în mod excepțional, în împrejurări pe care Curtea a încercat să le precizeze în mod limitativ.

48. În acest scop, Curtea s-a întemeiat cu precădere pe contextul propriu cauzei de care se ocupa. Aceasta enumeră, astfel, patru „împrejurări” care caracterizează acțiunea principală și care, cumulate, vor face să se nască, prin prisma articolului 10 CE, o obligație de reexaminare în sarcina organului administrativ sesizat cu o cerere de reexaminare. Trebuie amintit care sunt împrejurările menționate de Curte atât în motivele hotărârii, cât și în dispozitivul acesteia:

— dreptul național acordă organului administrativ competența de a reveni asupra deciziei administrative definitive;

— această decizie a rămas definitivă în urma unei hotărâri pronunțate de o instanță națională de ultim grad;

— hotărârea menționată, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acesteia, este întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE și

— persoana interesată s-a adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudența menționată.

20 — Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior (punctul 24).

49. Potrivit Curții, „[î]n astfel de împrejurări, organul administrativ în cauză este obligat, în temeiul principiului cooperării care decurge din articolul 10 CE, să reexamineze [o decizie administrativă definitivă] în vederea luării în considerare a interpretării dispoziției relevante a dreptului comunitar reținută între timp de Curte. [În plus,] organul [menționat] va trebui să stabilească, în funcție de rezultatele acestei reexaminări, în ce măsură este obligat să revină asupra deciziei în cauză fără a prejudicia interesele terților” [21].

50. Soluția evidențiată astfel de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, a dat naștere la unele întrebări.

51. Astfel, ca urmare a distincției operate de Curte între reexaminarea și revocarea deciziei administrative definitive, soluția rezultată din această hotărâre a fost înțeleasă în sensul că obligația stabilită în hotărâre nu privește decât reexaminarea deciziei menționate și că organul administrativ competent trebuie să respecte în întregime normele de procedură care reglementează revocarea unei astfel de decizii în dreptul național. Potrivit acestei interpretări a Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior, organul administrativ competent ar fi obligat, desigur, în temeiul articolului 10 CE, să reexamineze o decizie administrativă definitivă, însă ar putea, chiar dacă în urma acestei examinări reiese că decizia respectivă este contrară interpretării dreptului comunitar evidențiate ulterior de Curte și cu toate că celelalte împrejurări menționate în această hotărâre sunt prezente, să refuze să revoce decizia menționată în cazul în care dreptul național îi acordă o competență de apreciere în această privință.

52. Nu considerăm că trebuie să fie reținută o astfel de interpretare a Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior. Împărtășim, în această privință, opinia formulată de Comisia Comunităților Europene, potrivit căreia această hotărâre trebuie interpretată în sensul că organul administrativ competent, atunci când dreptul intern îi permite să revoce o decizie administrativă definitivă și în împrejurările descrise în mod expres în hotărârea menționată, este de asemenea obligat, în temeiul articolului 10 CE, să procedeze la revocarea acestei decizii, dacă din reexaminarea acesteia reiese că a devenit incompatibilă cu interpretarea dată între timp de Curte dreptului comunitar [22].

53. Considerăm că, formulând astfel punctul 27 din hotărâre, Curtea a dorit să precizeze că dacă, în temeiul articolului 10 CE și în împrejurările menționate, reexaminarea devine obligatorie pentru organul administrativ competent, în schimb revocarea deciziei administrative definitive contestate nu

21 — *Ibidem* (punctul 27).

22 — A se vedea observațiile prezentate de Comisie, punctul 40.

are, totuși, un caracter automat, întrucât depinde chiar de rezultatul reexaminării.

54. Este de înțeles, în contextul cauzei în care a fost pronunțată Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, nuanța stabilită de Curte între reexaminarea și revocarea unei astfel de decizii. Astfel, potrivit acestei hotărâri, organul administrativ competent trebuie să stabilească, cu ocazia reexaminării deciziei administrative prin care se impune rambursarea restituirilor la export plătite, dacă pentru fiecare marfă exportată, în speță carne de pui, exista un drept la restituiri la export și, în caz afirmativ, la ce cuantum se ridică acesta. Astfel, această reexaminare constă, în mod concret, în aplicarea la situația de fapt din speță a interpretării date de Curte în Hotărârea din 5 octombrie 1994, Voogd Vleesimport en -export [23], și anume că „[o] pulpă la care este atașată o bucată de spate trebuie […] să fie calificată ca pulpă, în sensul subpozițiilor 02.02 B II e) 3 din fosta nomenclatură și 0207 41 51 000din noua nomenclatură, dacă bucata de spate menționată nu este suficient de mare pentru a conferi produsului caracterul său esențial” [24] și în a se acționa în consecință pentru toate mărfurile exportate.

55. În opinia noastră, într-o astfel de situație, articolul 10 CE impune organului administrativ revocarea deciziei administrative în măsura necesară luării în considerare a rezultatelor reexaminării. Aceasta este, în opinia noastră, ceea ce a dorit să afirme Curtea atunci când a precizat, în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, finalitatea obligației de reexaminare, și anume „luarea în considerare a interpretării dispoziției relevante [a dreptului comunitar] reținute între timp de Curte” [25].

56. Pe de altă parte, demersul pe care Curtea a decis să îl adopte în această hotărâre, constând în a da articolului 10 CE o interpretare strâns legată de împrejurările acțiunii principale, a ridicat întrebări cu privire la domeniul de aplicare al hotărârii menționate. Astfel, se poate ca unii să se fi întrebat dacă aceasta reprezintă o hotărâre de principiu sau doar una obișnuită, după cum se putea înțelege din referirile exprese și repetate la împrejurările acțiunii principale.

57. Jurisprudența ulterioară a Curții permite, într-o anumită măsură, clarificarea unora dintre aceste întrebări. Astfel, prin faptul că s-a referit de mai multe ori la Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, și prin ridicarea „împrejurărilor” menționate în aceasta la rangul de „condiții”, Curtea pare să urmărească să înscrie această hotărâre ca punct

23 — C-151/93, Rec., p. I-4915.

24 — Punctul 20.

25 — Punctele 27 și 28.

de referință în jurisprudența sa, separabilă de situația de fapt și de dreptul național proprii cauzei care a determinat pronunțarea hotărârii.

58. Astfel, în Hotărârea Kapferer, citată anterior, Curtea evocă „condiția” potrivit căreia organul respectiv trebuie să dispună de competența de a reveni asupra unei decizii definitive [26]. Pe de altă parte, în Hotărârea din 19 septembrie 2006, i-21 Germany și Arcor [27], Curtea arată că, din cuprinsul punctului 28 din Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, reiese că „organul administrativ care răspunde de adoptarea unei decizii administrative este obligat, în conformitate cu principiul cooperării care decurge din articolul 10 CE, să reexamineze această decizie și eventual să revină asupra ei, *dacă sunt îndeplinite patru condiții*” [28].

59. Nu este mai puțin adevărat că Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, pare a fi, în principiu, destinată să reglementeze o situație specifică, respectiv cea privind o cerere de reexaminare a unei decizii administrative care a dobândit caracter definitiv după epuizarea căilor interne de atac și care se dovedește a fi contrară dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, fără ca instanța națională de ultim grad să fi sesizat Curtea cu o trimitere preliminară, contrar prevederilor articolului 234 al treilea paragraf CE [29]. Hotărârile citate anterior Kapferer, precum și i-21 Germany și Arcor confirmă această repartizare pe categorii în măsura în care fac trimitere la Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, pentru a se distinge mai clar de aceasta, într-o manieră mai mult sau mai puțin categorică [30].

60. Astfel, în Hotărârea Kapferer, citată anterior, Curtea se arată cel puțin prudentă în ceea ce privește posibilitatea de a transpune principiile evidențiate, cu privire la o decizie administrativă definitivă, în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, în contextul unei decizii judecătorești care a dobândit autoritate de lucru judecat [31]. Deși Curtea se referă cu precauție la prima condiție prevăzută în această hotărâre, mai precis existența competenței organului vizat, în conformitate cu dreptul național, de a reveni asupra unei decizii adoptate anterior, aceasta constată, imediat, că această condiție

26 — Punctul 23.

27 — C-392/04 și C-422/04, Rec., p. I-8559.

28 — Punctul 52 (sublinierea noastră).

29 — Astfel cum subliniază Comisia la punctul 21 din observațiile prezentate, se poate considera, prin urmare, că, prin Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, Curtea a instituit în favoarea justițiabilului, în afara obligației de reparare din sarcina statului în cazul încălcării dreptului comunitar de către o instanță națională de ultim grad (care decurge din Hotărârea Köbler, citată anterior), o a doua cale legală pentru a-i permite să își valorifice, în pofida interpretării contrare dreptului comunitar a dispozițiilor aplicabile și a încălcării obligației de trimitere preliminară, un drept care îi este garantat de dreptul comunitar.

30 — Precizăm, de asemenea, că a doua întrebare adresată de Finanzgericht Hamburg în cadrul trimiterii preliminare în care s-a pronunțat Hotărârea din 6 aprilie 2006, ED & F Man Sugar (C-274/04, Rec., p. I-3269) ar fi putut să permită Curții să își precizeze poziția în raport cu Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior. Cu toate acestea, având în vedere răspunsul dat la prima întrebare, Curtea a considerat că nu este necesar să răspundă la cea de a doua întrebare.

31 — Această prudență este exprimată în următorul fragment din hotărâre: „presupunând că principiile evidențiate în [Hotărârea Kühne & Heitz] pot fi transpuse într-un context care, precum cel din acțiunea principală, privește o decizie judecătorească trecută în puterea lucrului judecat” (punctul 23).

nu este îndeplinită în contextul cauzei care a determinat pronunțarea Hotărârii Kapferer, citată anterior.

61. În ceea ce privește Hotărârea i-21 Germany și Arcor, citată anterior, aceasta exprimă cu claritate dorința Curții de a nu transpune principiile din Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, în situația în care cel care solicită revocarea unei decizii administrative definitive nu s-a prevalat de dreptul de a introduce o cale de atac împotriva deciziei menționate. Trebuie amintit, pe scurt, contextul de fapt și juridic în care se înscrie această hotărâre pentru a percepe corect diferența de abordare dintre aceasta și Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior. Această descriere este cu atât mai necesară cu cât, în cauza care a determinat pronunțarea Hotărârii i-21 Germany și Arcor, citată anterior, ca și în cauza de care ne ocupăm, dispoziția națională relevantă este articolul 48 alineatul 1 din VwVfG.

62. Celor două societăți de telecomunicații, i-21 și Arcor, le-a fost impusă plata unor taxe pentru licența individuală de telecomunicații. Acestea au plătit taxele fără a le contesta și nu au introdus o cale de atac în termenul de o lună de la data notificării deciziei de taxare. Cuantumul taxelor menționate se întemeia pe prelevarea anticipată a cheltuielilor administrative generale ale autorității cu atribuții de regularizare pe o perioadă de 30 de ani.

63. În cadrul unei acțiuni în anularea unei decizii de taxare contestată în termenele prevăzute, Bundesverwaltungsgericht a hotărât că reglementarea privind taxa pentru licențele de telecomunicații era contrară Legii privind telecomunicațiile și Constituției germane și a confirmat anularea deciziei în cauză. În urma acestei hotărâri, i-21 și Arcor au solicitat fără succes rambursarea taxelor plătite. Prin urmare, fiecare dintre acestea a introdus o acțiune în fața Verwaltungsgericht, care a respins aceste acțiuni pentru motivul că deciziile de taxare ale acestor societăți rămăseseră definitive și că, în speță, nu era necesar să fie repus în discuție refuzul organului administrativ de a revoca aceste decizii.

64. Apreciind că Verwaltungsgericht a comis o eroare de drept în raport atât cu dreptul național, cât și cu dreptul comunitar, i-21 și Arcor au introdus, în continuare, un recurs la Bundesverwaltungsgericht.

65. Această instanță națională a solicitat Curții să se pronunțe cu privire la două aspecte. În primul rând, aceasta a solicitat Curții să stabilească dacă articolul 11 alineatul (1) din Directiva 97/13/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 10 aprilie 1997 privind un cadru comun pentru autorizațiile generale și licențele individuale în domeniul serviciilor de telecomunicații [32] se opunea aplicării unei taxe pentru licențele individuale calculate în funcție de cheltuielile

32 — JO L 117, p. 15.

administrative generale ale organismului cu atribuții de regularizare legate de punerea în aplicare a acestor licențe pe o perioadă de 30 de ani, întrebare la care Curtea a răspuns în mod afirmativ.

66. În al doilea rând, Bundesverwaltungsgericht a ridicat problema dacă articolul 10 CE și articolul 11 alineatul (1) din Directiva 97/13 trebuiau interpretate în sensul că impun revocarea deciziilor de taxare care nu au fost contestate în termenul prevăzut de dreptul național, în cazul în care acesta permite o astfel de revocare, însă nu o impune.

67. Reiese din deciziile de trimitere că această instanță a solicitat Curții să își exprime punctul de vedere asupra aspectului dacă articolul 10 CE și articolul 11 alineatul (1) din Directiva 97/13 aveau ca efect să limiteze competența discreționară a autorității naționale cu atribuții de regularizare în ceea ce privește revocarea deciziilor de taxare [33], având în vedere, în special, pronunțarea Curții în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior [34].

68. În ceea ce privește eventuala aplicare a hotărârii menționate în această ipoteză, termenii utilizați de Curte sunt lipsiți de ambiguitate:

„53. Cauza care a determinat pronunțarea Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior, este [...] total diferită de cele din acțiunea principală. Astfel, întreprinderea Kühne & Heitz NV a epuizat toate căile de atac de care dispunea, în timp ce, în acțiunile principale, i-21 și Arcor nu s-au prevalat de dreptul de a introduce o cale de atac împotriva deciziilor de taxare care le-au fost adresate.

54. Prin urmare, contrar punctului de vedere susținut de i-21, Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, nu este relevantă pentru a se stabili dacă, într-o situație precum cea în discuție în acțiunea principală, un organ administrativ este obligat să reexamineze decizii rămase definitive."

33 — Reamintim că, potrivit jurisprudenței germane, autoritatea administrativă dispune, în temeiul articolului 48 alineatul 1 din VwVfG, de o competență în principiu discreționară de a revoca un act administrativ nelegal rămas definitiv. Această competență discreționară poate fi, însă, redusă la zero în cazul în care menținerea actului în cauză este „pur și simplu intolerabilă" în raport cu noțiunile de ordine publică, bună-credință, echitate, egalitate de tratament sau nelegalitate vădită.

34 — Bundesverwaltungsgericht a arătat, în această privință, că recursurile nu puteau fi admise numai în temeiul dreptului național. Potrivit acestei instanțe, acestea nu constituiau cazuri în care menținerea deciziei de taxare ar fi fost „pur și simplu intolerabilă" și în care competența discreționară a administrației ar fi fost atât de redusă, încât aceasta nu ar fi putut decât să revoce respectivele decizii.

69. Întrucât soluția pronunțată în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, nu este, prin urmare, aplicabilă situației în care decizia administrativă a cărei revocare se solicită nu a făcut obiectul unei căi de atac în termenul prevăzut de dreptul național, aspectul dacă organul administrativ este sau nu este competent să procedeze la o astfel de revocare depinde în totalitate de dispozițiile naționale aplicabile în materie, respectiv articolul 48 alineatul 1 din VwVfG. Într-o astfel de situație, principiul autonomiei procedurale a statelor membre este pe deplin menținut, cu toate că este limitat de principiul efectivității și de principiul echivalenței. Acest din urmă principiu va avea, de altfel, în acest caz, un rol hotărâtor.

70. Principiul echivalenței impune astfel ca ansamblul normelor de procedură naționale „să se aplice fără distincție atât acțiunilor întemeiate pe încălcarea dreptului comunitar, cât și celor întemeiate pe nerespectarea dreptului intern” [35]. Potrivit Curții, rezultă de aici că, „dacă normele naționale aplicabile căilor de atac impun obligația de a revoca un act administrativ nelegal în raport cu dreptul intern, deși acest act a rămas definitiv, în cazul în care menținerea acestui act ar fi «pur și simplu intolerabilă», aceeași obligație de revocare trebuie să existe în condiții echivalente, în cazul unui act administrativ care nu este conform cu dreptul comunitar” [36]. Prin urmare, Curtea va îndruma instanța națională să verifice dacă criteriile desprinse din jurisprudența germană, care permit să se aprecieze noțiunea de caracter „pur și simplu intolerabil”, nu sunt aplicate în mod diferențiat, după cum este în cauză dreptul național sau dreptul comunitar.

71. Printre aceste criterii se numără cel întemeiat pe nelegalitatea vădită a actului administrativ în raport cu norme de drept superioare. Prin urmare, Curtea subliniază, tot cu referire la principiul echivalenței, că, „[a]tunci când, în temeiul normelor de drept național, organul administrativ este obligat să revoce o decizie administrativă rămasă definitivă, în cazul în care aceasta este în mod vădit incompatibilă cu dreptul intern, aceeași obligație trebuie să existe și în cazul în care această decizie este vădit incompatibilă cu dreptul comunitar” [37]. După ce i-a furnizat câteva orientări [38], Curtea lasă în seama instanței naționale sarcina „de a aprecia dacă o reglementare în mod evident incompatibilă cu dreptul comunitar, cum este cea pe care s-au întemeiat deciziile de taxare în discuție în acțiunea principală, constituie o nelegalitate vădită în sensul dreptului național în cauză” [39].

35 — Hotărârea i-21 Germany și Arcor, citată anterior (punctul 62).

36 — *Ibidem* (punctul 63).

37 — *Ibidem* (punctul 69).

38 — *Ibidem* (punctul 70).

39 — *Ibidem* (punctul 71).

72. Prin urmare, Curtea oferă instanței naționale următorul răspuns:

„articolul 10 CE coroborat cu articolul 11 alineatul (1) din Directiva 97/13 impune instanței naționale sarcina de a aprecia dacă o reglementare în mod evident incompatibilă cu dreptul comunitar […] constituie o nelegalitate vădită în sensul dreptului național în cauză. În caz afirmativ, revine acestei instanțe sarcina de a acționa în conformitate cu dreptul național în ceea ce privește revocarea [deciziilor de taxare]” [40].

73. Jurisprudența recentă în materia reexaminării deciziilor administrative și judecătorești poate fi, în opinia noastră, sintetizată în modul următor.

74. Având în vedere importanța pe care o au, atât în ordinea juridică comunitară, cât și în ordinile juridice naționale, principiul securității juridice, precum și principiul autorității de lucru judecat, regula este că dreptul comunitar nu impune unei autorități naționale să revină asupra unei decizii definitive pe care a pronunțat-o, nici chiar în cazul incompatibilității dintre aceasta din urmă și dreptul comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte.

75. Prin urmare, dreptul procedural național are pe deplin vocație de a se aplica în conformitate cu principiul autonomiei procedurale a statelor membre.

76. Cu toate acestea, dacă s-a stabilit că o normă procedurală națională care împiedică reexaminarea unei decizii definitive este contrară principiului echivalenței și/sau principiului efectivității, o astfel de normă ar trebui înlăturată de instanța națională.

77. În ceea ce privește în special problematica referitoare la reexaminarea deciziilor administrative definitive, natura și intensitatea efectelor articolului 10 CE diferă în funcție de situație.

78. Reiese, astfel, din Hotărârea i-21 Germany și Arcor, citată anterior, că, în cazul unei decizii administrative definitive care nu a făcut obiectul unei căi de atac, articolul 10 CE coroborat cu dispoziția comunitară a cărei încălcare se invocă constrânge instanța națională sesizată ca urmare a refuzului

40 — *Ibidem* (punctul 72).

autorității naționale de a reexamina decizia respectivă cel puțin să verifice dacă normele de procedură naționale nu atrag, în urma acțiunii principiului echivalenței, obligativitatea reexaminării și, dacă este cazul, a revocării deciziei menționate.

79. Articolul 10 CE impune, în acest caz, antrenarea tuturor instrumentelor eventual existente în dreptul procedural național pentru a se ajunge, în cazul în care acesta din urmă permite acest lucru, la reexaminarea și, dacă este cazul, la revocarea deciziei administrative definitive contrare dreptului comunitar.

80. În ceea ce privește, acum, ipoteza la care se referă Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, însăși Curtea a stabilit condițiile în care un organ administrativ este obligat să reexamineze o astfel de decizie. Desigur, printre acestea, condiția care primează este cea potrivit căreia acest organ trebuie să dispună, în temeiul dreptului național, de competența de a reveni asupra deciziei menționate. Prin urmare, existența unei obligații de reexaminare este tributară, înainte de toate, prezenței unei norme de procedură naționale care să acorde organului administrativ competent o astfel de posibilitate.

81. Concesia făcută astfel autonomiei procedurale a statelor membre se oprește, cu toate acestea, aici, fapt care se explică, în opinia noastră, prin specificitatea ipotezei în discuție. Astfel, în cazul unei interpretări eronate a dreptului comunitar de către o instanță națională ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern și al încălcării, de către această instanță, a obligației de trimitere preliminară prevăzută la articolul 234 al treilea paragraf CE, articolul 10 CE are ca efect transformarea posibilității pe care dreptul național o acordă unui organ administrativ într-o obligație de a reexamina o decizie administrativă definitivă contrară dreptului comunitar și, în funcție de rezultatul acestei reexaminări, de a revoca sau de a nu revoca decizia respectivă.

82. Soluția pronunțată în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, face posibilă, astfel, prin intermediul articolului 10 CE, atenuarea efectelor negative provocate de lipsa trimiterii preliminare în situația la care se referă articolul 234 al treilea paragraf CE, oferind justițiabililor care au făcut uz de căile de atac prevăzute de dreptul intern o nouă posibilitate de a-și valorifica drepturile conferite de dreptul comunitar.

83. Astfel cum arată guvernul finlandez [41], în mod întemeiat, în opinia noastră, având în vedere jurisprudența actuală, Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, a stabilit condițiile în care există, indiferent de situație, o obligație de reexaminare. Cu toate acestea, dreptul comunitar nu se opune efectuării unei reexaminări în alte împrejurări atunci

41 — Observațiile prezentate de guvernul finlandez, punctul 15.

când dispozițiile procedurale naționale permit acest lucru.

84. În măsura în care prezenta cauză se situează într-un context de fapt și juridic comparabil cu cel din cauza care a determinat pronunțarea Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior, se impune, în opinia noastră, ca prezenta trimitere preliminară să fie abordată din aceeași perspectivă precum cea reținută de Curte în hotărârea menționată.

B — *Cu privire la prima întrebare preliminară*

85. Prin intermediul acestei prime întrebări preliminare, instanța de trimitere solicită Curții, în esență, să se stabilească dacă, pentru a fi îndeplinită, condiția evidențiată în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, potrivit căreia decizia unei instanțe naționale de ultim grad, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acesteia, este întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE, presupune ca reclamantul din acțiunea principală să fi invocat dreptul comunitar în cadrul căii de atac formulate în temeiul dreptului intern împotriva deciziei administrative contestate.

86. Kempter, guvernul finlandez și Comisia consideră că trebuie să se răspundă negativ la această întrebare.

87. Mai întâi, în opinia Comisiei, condiția potrivit căreia persoana interesată ar fi trebuit să atace în fața instanțelor naționale actul administrativ în cauză, invocând dreptul comunitar, nu reiese nici din motivele, nici din dispozitivul Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior.

88. Guvernul finlandez consideră, în plus, că o astfel de condiție ar putea face imposibilă, în practică, exercitarea drepturilor recunoscute de ordinea juridică comunitară și ar fi contrară, astfel, principiului efectivității. Acest guvern împărtășește, de asemenea, punctul de vedere exprimat de instanța de trimitere, potrivit căruia, dacă o instanță națională nu a recunoscut importanța unei chestiuni de drept comunitar, acest lucru nu ar trebui să i se impute cetățeanului vătămat.

89. Pe de altă parte, Kempter și Comisia observă că obligația de trimitere preliminară care revine instanțelor naționale de ultim grad, în conformitate cu articolul 234 al treilea paragraf CE, nu poate depinde de faptul că părțile adresează o cerere în acest sens instanței sesizate sau că invocă o încălcare a dreptului comunitar.

90. La rândul său, guvernul ceh susține că reexaminarea și rectificarea unei decizii administrative definitive presupun ca persoana interesată să fi atacat această decizie în fața instanțelor naționale, invocând dreptul comunitar, numai în cazul în care, în temeiul dreptului național, aceste instanțe nu au nici posibilitatea, nici obligația de a aplica acest drept din oficiu și în același timp ca această împrejurare să nu constituie un obstacol în calea principiilor echivalenței și efectivității.

91. Asemenea Kempter, guvernului finlandez și Comisiei, considerăm că, în ipoteza la care se referă Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, reexaminarea și, dacă este cazul, revocarea unei decizii administrative definitive în scopul de a se lua în considerare interpretarea unei dispoziții a dreptului comunitar reținută între timp de Curte nu presupun ca reclamantul să fi invocat dreptul comunitar în cadrul căii de atac formulate în temeiul dreptului intern împotriva unei astfel de decizii pentru următoarele motive.

92. În primul rând, constatăm că cerința potrivit căreia reclamantul trebuie să fi invocat dreptul comunitar în cadrul căii de atac formulate în temeiul dreptului intern nu reiese nicicum din modul de redactare a celei de a treia condiții evidențiate de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, astfel încât să ia naștere o obligație de reexaminare în sarcina organului administrativ competent. Se impune să menționăm încă o dată termenii utilizați de Curte pentru definirea celei de a treia condiții: hotărârea pronunțată de instanța națională de ultim grad, „având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acestei hotărâri, este *întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar* adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE” [42].

93. Astfel formulată, cea de a treia condiție din Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, se întemeiază pe două elemente strâns legate între ele. Pe de o parte, decizia pronunțată de instanța națională de ultim grad este întemeiată pe o interpretare incorectă a dreptului comunitar. Pe de altă parte, această instanță nu a sesizat Curtea cu o trimitere preliminară, încălcând articolul 234 al treilea paragraf CE.

94. În schimb, Curtea nu impune în mod expres ca reclamantul din acțiunea principală să fi invocat dreptul comunitar în fața instanței menționate [43]. În acest caz, nu are importanță dacă instanța ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în

42 — Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior (punctul 28, sublinierea noastră).

43 — Nu considerăm că simplul fapt că, în cauza care a determinat pronunțarea Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior, întreprinderea reclamantă pare să fi invocat dreptul comunitar în fața instanței naționale de ultim grad este de natură să demonstreze că, prin formularea acestei a treia condiții, Curtea ar fi impus în mod implicit ca dreptul comunitar să fie invocat în fața instanței naționale de ultim grad. A se vedea, în acest sens, observațiile prezentate de Kühne & Heitz în această cauză, punctul 22. Mai exact, această întreprindere arată că a invocat, în cadrul curentului care a dus la pronunțarea Hotărârii College van Beroep voor het bedrijfsleven din 22 noiembrie 1991, Hotărârea Curții din 18 ianuarie 1984, Ekro (327/82, Rec., p. 107).

dreptul intern a aplicat dreptul comunitar la inițiativa părților din acțiunea principală sau din proprie inițiativă. Ceea ce prezintă importanță, având în vedere formularea reținută de Curte, este faptul că decizia judecătorească în cauză se întemeiază pe o interpretare incorectă a dreptului comunitar și confirmă, prin urmare, aplicarea greșită a acestuia, fără ca această instanță să fi apreciat necesar să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară în interpretare.

95. Or, această situație pare să se regăsească în prezenta cauză. Astfel, din decizia de trimitere reiese că, deși este adevărat că Kempter nu a invocat articolul 5 alineatul (1) din Regulamentul nr. 3665/87 nici în fața Finanzgericht Hamburg, nici în fața Bundesfinanzhof, soluția pronunțată de cele două instanțe s-a întemeiat, cel puțin în parte, pe acest regulament, pe care l-au interpretat în mod greșit [44].

96. În al doilea rând, este necesar să se ia în considerare faptul că soluția evidențiată de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, este, potrivit modului de redactare a celei de a treia condiții prevăzute de hotărârea menționată, strâns legată de obligația de trimitere preliminară care revine, în temeiul articolului 234 al treilea paragraf CE, instanțelor naționale ale căror decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern. Or, considerăm, asemenea Kempter și Comisiei, că această obligație nu este condiționată nici de faptul ca reclamantul din acțiunea principală să fi solicitat instanței respective să sesizeze Curtea cu o astfel de trimitere, nici de cerința de a-și fi întemeiat motivele în susținerea acțiunii sale pe dreptul comunitar.

97. Interpretarea celei de a treia condiții evidențiată de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, în sensul că reclamantul din acțiunea principală trebuie să fi invocat dreptul comunitar în fața instanței naționale de ultim grad, prezintă, în opinia noastră, dezavantajul major de a crea, în mod indirect, un nou caz de exonerare de obligația de trimitere preliminară impusă acestui tip de instanță în temeiul articolului 234 al treilea paragraf CE, astfel cum a fost interpretat până în prezent de Curte.

98. Trebuie amintit, în această privință, care este principala rațiune de a fi a obligației de trimitere preliminară, mai precis împiedicarea apariției și a consolidării unei jurisprudențe naționale care să conțină erori de interpretare sau o aplicare greșită a dreptului comunitar [45]. Această obligație reflectă locul strategic pe care îl ocupă instanțele supreme în ordinile juridice naționale. Astfel, în conformitate cu funcția lor tradițională de

44 — A se vedea versiunea în limba franceză a deciziei de trimitere, p. 8, litera (b), și observațiile prezentate de Kempter, punctele 1 și 2.

45 — A se vedea în special, în acest sens, Hotărârea din 15 septembrie 2005, Intermodal Transports (C-495/03, Rec., p. I-8151, punctul 29 și jurisprudența citată).

unificare a dreptului, acestea au ca misiune să asigure respectarea, de către celelalte instanțe naționale, a punerii în aplicare corecte și eficiente a dreptului comunitar. În plus, aceste instanțe soluționează în ultim grad acțiunile menite să garanteze protecția drepturilor particularilor întemeiate pe dreptul comunitar.

99. Potrivit jurisprudenței rezultate din Hotărârea din 6 octombrie 1982, Cilfit și alții [46], instanțele naționale ale căror decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern „sunt obligate, în cazul în care în fața lor se ridică o problemă de drept comunitar, să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară, cu excepția cazului în care au constatat că chestiunea invocată nu este relevantă, că dispoziția comunitară în cauză a făcut deja obiectul unei interpretări din partea Curții sau că aplicarea corectă a dreptului comunitar se impune într-un mod atât de evident, încât nu lasă loc niciunei îndoieli rezonabile” [47].

100. În schimb, din această jurisprudență nu reiese că o instanță națională ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern ar putea fi exonerată de obligația de a efectua o trimitere preliminară în interpretare în cazul în care părțile din acțiunea principală nu au invocat în fața acesteia un motiv întemeiat pe dreptul comunitar. Dimpotrivă, din jurisprudența privind condițiile punerii în aplicare a articolului 234 CE, reiese că inițierea unei eventuale trimiteri preliminare se bazează în întregime pe aprecierea acestei instanțe cu privire la relevanța și la necesitatea trimiterii respective și că aceasta nu este condiționată în niciun mod de natura motivelor invocate de părțile din acțiunea principală în fața acestei instanțe.

101. Prin instituirea unei proceduri de cooperare directă între Curte și instanțele naționale, trimiterea preliminară are la bază, astfel, un dialog între instanțe. În cursul acestei proceduri, părțile din acțiunea principală sunt invitate doar să prezinte observații în cadrul juridic delimitat de instanța de trimitere [48]. Potrivit Curții, „[î]n limitele stabilite prin articolul [234 CE], numai instanțele naționale au, astfel, competența de a hotărî cu privire la principiul și la obiectul unei eventuale sesizări a Curții și, de asemenea, numai aceste instanțe au competența de a aprecia dacă sunt suficient de lămurite de hotărârea preliminară pronunțată la cererea lor sau consideră necesar să sesizeze din nou Curtea” [49].

102. Trebuie arătat, de asemenea, că, în Hotărârea Cilfit și alții, citată anterior, Curtea a precizat semnificația expresiei „în cazul în care se invocă o asemenea chestiune”

46 — 283/81, Rec., p. 3415.

47 — Hotărârea Intermodal Transports, citată anterior (punctul 33).

48 — Ordonanța din 28 aprilie 1998, Reisebüro Binder (C-116/96 REV, Rec., p. I-1889, punctul 7).

49 — *Ibidem* (punctul 8).

în sensul articolului 234 al doilea și al treilea paragraf CE, pentru a stabili în ce condiții o instanță națională ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern este obligată să sesizeze Curtea.

103. Curtea a arătat, cu această ocazie, că trimiterea preliminară nu reprezintă o cale de atac accesibilă părților într-un litigiu pendinte în fața unei instanțe naționale. Potrivit Curții, „[n]u este suficient, prin urmare, ca una dintre părți să susțină că litigiul ridică o problemă de interpretare a dreptului comunitar pentru ca instanța respectivă să fie obligată să considere că aceasta reprezintă o chestiune invocată în sensul articolului [234 CE]. În schimb, aceasta are competența, dacă este cazul, să sesizeze Curtea din oficiu” [50].

104. Pe de altă parte, printr-o altă hotărâre, Curtea a subliniat, pe de o parte, că „faptul că părțile din acțiunea principală nu au invocat, în fața instanței naționale, o problemă de drept comunitar nu se opune posibilității sesizării Curții de către instanța națională” și, pe de altă parte, că, „[p]rin faptul că prevede sesizarea cu titlu preliminar a Curții în cazul în care «o chestiune de drept comunitar se invocă în fața unei instanțe naționale», [articolul 234 al doilea și al treilea paragraf CE] nu intenționează să limiteze această sesizare doar la situațiile în care una sau cealaltă dintre părțile din acțiunea principală a luat inițiativa de a invoca o chestiune privind interpretarea sau validitatea dreptului comunitar, ci acoperă și cazurile în care o asemenea chestiune este invocată de instanța națională însăși, care apreciază că o decizie a Curții în această privință este «necesară pentru a pronunța o hotărâre»” [51].

105. Rezultă din această jurisprudență că, în cazul în care o instanță națională ale cărei hotărâri nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern consideră că aplicarea dreptului comunitar este necesară pentru a soluționa un litigiu cu care a fost sesizată, articolul 234 al treilea paragraf CE impune acestei instanțe să sesizeze Curtea cu orice problemă de interpretare care se ridică, chiar dacă reclamantul din acțiunea principală nu a invocat un motiv întemeiat pe dreptul comunitar, sub rezerva, totuși, a nuanțărilor precizate de Curte în Hotărârea Cilfit și alții, citată anterior, și amintite recent de aceasta în Hotărârea Intermodal Transports, citată anterior.

106. Această analiză nu înseamnă că o instanță națională ale cărei decizii nu sunt supuse vreunei căi de atac în dreptul intern ar fi obligată, în temeiul dreptului comunitar,

50 — Hotărârea Cilfit și alții, citată anterior (punctul 9).

51 — Hotărârea din 16 iunie 1981, Salonia (126/80, Rec., p. 1563, punctul 7). Precizăm că, în Hotărârea Cilfit și alții, citată anterior, Curtea a menționat că „din raportul dintre al doilea și al treilea paragraf ale [articolului 234 CE] decurge faptul că instanțele la care se referă al treilea paragraf beneficiază, ca orice alte instanțe naționale, de aceeași competență de apreciere în ceea ce privește problema dacă o decizie cu privire la un aspect al dreptului comunitar este necesară pentru a pronunța o hotărâre” (punctul 10).

să invoce din oficiu un motiv întemeiat pe dreptul comunitar. Aceasta implică doar faptul că, într-o situație în care părțile din acțiunea principală nu au invocat dreptul comunitar, din moment ce această instanță dispune, în temeiul dreptului național, de competența de a examina din oficiu legalitatea unui act administrativ în raport cu dreptul comunitar și apreciază că aplicarea dreptului comunitar este necesară pentru a se pronunța, aceasta este, în principiu, obligată să sesizeze Curtea cu o trimitere preliminară în interpretare. Dacă instanța nu respectă această obligație, iar hotărârea pe care o pronunță se întemeiază pe o interpretare eronată a dreptului comunitar, va fi îndeplinită cea de a treia condiție evidențiată în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior.

107. În al treilea rând, apreciem că o interpretare potrivit căreia această a treia condiție ar presupune, pentru a fi îndeplinită, ca reclamatul din acțiunea principală să fi invocat dreptul comunitar ar fi dificil de admis într-o situație cum este cea în discuție în acțiunea principală.

108. Într-adevăr, reiese din decizia de trimitere că cerința care s-a dovedit a fi contrară dreptului comunitar, potrivit căreia, reamintim, în cazul unei restituiri nediferențiate, dovada că produsul în cauză a fost importat într-o țară terță în termen de 12 luni de la data acceptării declarației de export poate fi cerută chiar și după plata acestui ajutor, corespundea unei practici îndelungate a Hauptzollamt, care era susținută atât de jurisprudența Finanzgericht Hamburg, cât și de cea a Bundesfinanzhof [52].

109. În aceste condiții, i se poate reproșa cu adevărat unui justițiabil că nu și-a întemeiat calea de atac introdusă la instanța națională de ultim grad pe dreptul comunitar, în speță articolul 5 alineatul (1) litera (a) din Regulamentul nr. 3665/87, din moment ce acest articol, astfel cum era interpretat și aplicat în mod constant de instanțele naționale înainte de pronunțarea Hotărârii Emsland-Stärke, citată anterior, nu i-ar fi permis să obțină câștig de cauză? Răspunsul la această întrebare ni se pare evident și putem înțelege că un justițiabil, într-un asemenea context, își construiește strategia juridică pe alte motive decât cele întemeiate pe dreptul comunitar [53].

110. Pentru acest motiv, având în vedere ansamblul acestor considerații, propunem Curții să răspundă la prima întrebare preliminară că, pentru a fi îndeplinită, condiția evidențiată în Hotărârea Kühne & Heitz,

52 — A se vedea varianta în limba franceză a deciziei de trimitere, p. 9 și 10.

53 — Un răspuns diferit ar putea determina justițiabilii să invoce dreptul comunitar numai pentru a se asigura pentru cazul în care, într-un viitor nedeterminat, decizia pronunțată de instanța națională de ultim grad ar fi contrazisă ulterior printr-o hotărâre a Curții, ceea ce nu credem că reprezintă vocația primordială a efectului direct al dreptului comunitar.

citată anterior, potrivit căreia decizia unei instanțe naționale de ultim grad, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acesteia, este întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE, nu presupune ca reclamantul din acțiunea principală să fi invocat dreptul comunitar în cadrul căii de atac formulate potrivit dreptului intern împotriva deciziei administrative contestate.

C — *Cu privire la a doua întrebare preliminară*

111. Prin această întrebare, instanța de trimitere solicită Curții să stabilească dacă, pe lângă condițiile stabilite prin Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, posibilitatea de a solicita reexaminarea și rectificarea unei decizii administrative definitive contrare dreptului comunitar este prevăzută într-o limită de timp pentru motive imperative de drept comunitar.

112. Reamintim că această întrebare își are originea în contextul specific al cauzei principale, respectiv că Kempter a solicitat Hauptzollamt revocarea deciziei de rambursare din 10 august 1995 abia printr-o scrisoare din 16 septembrie 2002, mai exact la 19 luni după pronunțarea Hotărârii Emsland-Stärke, citată anterior.

113. Reiese din motivele deciziei de trimitere că cea de a doua întrebare, formulată într-o manieră generală de Finanzgericht Hamburg, cuprinde două aspecte [54].

114. Pe de o parte, aceasta ridică problema domeniului de aplicare al celei de a patra condiții stabilite de Curte prin Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, respectiv cea potrivit căreia persoana interesată trebuie să se fi adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudența Curții.

115. Pe de altă parte, instanța de trimitere ridică problema dacă, în general, dincolo de această a patra condiție, trebuie să se considere că posibilitatea de a solicita reexaminarea și revocarea unei decizii administrative definitive contrare dreptului comunitar este prevăzută într-o limită de timp pentru motive de securitate juridică sau dacă, dimpotrivă, nu este limitată în timp. În măsura în care organul administrativ național trebuie să aplice interpretarea unei dispoziții de drept comunitar, reținută de Curte într-o hotărâre pronunțată cu titlu preliminar, raporturilor juridice născute anterior acestei hotărâri, instanța de trimitere exprimă îndoieli cu privire la compatibilitatea cu dreptul comunitar a unei limitări în timp a posibilității de a

54 — A se vedea punctele 31-35 din prezentele concluzii.

solicita, în temeiul Hotărârii Emsland-Stärke, citată anterior, reexaminarea și revocarea unei decizii administrative rămase definitive și care încalcă dreptul comunitar.

116. Astfel, instanța de trimitere solicită Curții, în esență, să stabilească dacă dreptul comunitar se opune ca posibilitatea de a solicita reexaminarea și revocarea unei decizii administrative care a dobândit caracter definitiv după epuizarea căilor interne de atac și care se dovedește a fi contrară dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, fără ca instanța națională de ultim grad să fi sesizat Curtea cu o trimitere preliminară, să fie prevăzută într-o limită de timp.

117. În observațiile scrise, Kempter subliniază, mai întâi, că dreptul comunitar nu conține nicio prevedere specifică referitoare la termenul de decădere sau de prescripție al unei cereri de reexaminare. În continuare, Kempter adaugă că, în conformitate cu Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, persoana interesată nu poate invoca dreptul la reexaminarea deciziei administrative decât dacă acest drept este prevăzut de o dispoziție națională. Pentru a decide dacă acest drept este sau nu este limitat în timp, ar trebui, așadar, să se ia în considerare prevederile naționale în domeniul prescripției.

118. Kempter susține de asemenea că, în ipoteza în care ar fi aplicate, prin analogie, prevederile comunitare care reglementează termenele de decădere sau de prescripție, cererea sa nu ar trebui, totuși, considerată tardivă. Această societate invocă, în acest sens, mai multe argumente. Astfel, aceasta remarcă, printre altele, că a fost necesară o anumită perioadă pentru ca interpretarea evidențiată de Curte în Hotărârea Emsland-Stärke, citată anterior, să dea naștere unei noi practici administrative și unei modificări a jurisprudenței în Germania. Astfel, Kempter arată că această hotărâre a Curții a fost luată în considerare în jurisprudența națională abia printr-o hotărâre a Bundesfinanzhof din 21 martie 2002.

119. În orice caz, Kempter consideră că, în măsura în care o cerere de revocare a deciziei de rambursare nu avea nicio șansă de a fi admisă numai în temeiul dreptului național, un eventual termen de prescripție comunitar nu ar fi putut începe să curgă înainte de data la care au fost prezentate Concluziile avocatului general Léger în cauza în care s-a pronunțat Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, respectiv 17 iunie 2003. Astfel, în aceste concluzii, articolul 10 CE a fost interpretat pentru prima dată în sensul că reexaminarea unei astfel de decizii ar trebui să fie posibilă. Întrucât a fost introdusă înainte de

această dată, cererea formulată de Kempter nu ar putea fi, așadar, calificată ca tardivă [55].

120. În privința celei de a patra condiții evidențiate de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, potrivit căreia „persoana interesată s-a adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudență[a] [comunitară]", din care decurge nelegalitatea deciziei administrative definitive, guvernele ceh și finlandez împărtășesc opinia exprimată de instanța de trimitere, potrivit căreia termenul subiectiv creat astfel de Curte pentru solicitarea revizuirii unei asemenea decizii ar trebui să fie legat de cunoașterea reală a acestei jurisprudențe de către persoana interesată. Ca urmare, o cerere de reexaminare introdusă la trei luni de la data la care Kempter a luat cunoștință în mod efectiv de interpretarea reținută de Curte ar îndeplini această condiție.

121. În afara condiției astfel evidențiate de Curte în această hotărâre, aceleași guverne apreciază că dreptul comunitar nu se opune ca dreptul de a solicita reexaminarea unei decizii administrative nelegale să fie limitat în timp. Ar fi posibil, așadar, ca normele de procedură naționale să prevadă, în mod valabil, că această cerere trebuie formulată în interiorul anumitor termene. Compatibilitatea acestor termene cu dreptul comunitar ar trebui apreciată în lumina principiului echivalenței (care impune ca termenele să nu fie mai puțin favorabile decât cele prevăzute de normele referitoare la cereri similare din dreptul intern) și al principiului efectivității (care impune ca termenele să nu facă practic imposibilă exercitarea drepturilor recunoscute de dreptul comunitar).

122. Comisia arată că, în opinia sa, a doua întrebare preliminară nu privește decât intervalul cuprins între pronunțarea hotărârii Curții din care decurge nelegalitatea deciziei administrative și cererea de reexaminare și de revocare a deciziei menționate formulată de Kempter, respectiv, în speță, mai mult de 19 luni. În schimb, în opinia Comisiei, instanța de trimitere nu pare a lua în considerare intervalul de timp cuprins între această cerere și, fie adoptarea deciziei administrative inițiale (respectiv decizia de rambursare din 10 august 1995), fie momentul la care reclamanta a luat cunoștință de Hotărârea Curții din care decurge nelegalitatea acestei decizii (respectiv 1 iulie 2002, când Hotărârea Bundesfinanzhof din 21 martie 2002 i-a fost transmisă prin fax).

55 — Kempter își întemeiază această argumentare pe Hotărârea din 25 iulie 1991, Emmott (C-208/90, Rec., p. I-4269), în care Curtea s-a pronunțat în sensul că „dreptul comunitar interzice autorităților competente ale unui stat membru să invoce normele de procedură naționale privind termenele de introducere a unei acțiuni în cadrul unei acțiuni formulate de un particular în fața instanțelor naționale împotriva acestor autorități în vederea protejării drepturilor conferite în mod direct de articolul 4 alineatul (1) din Directiva 79/7/CEE a Consiliului din 19 decembrie 1978 privind aplicarea treptată a principiului egalității de tratament între bărbați și femei în domeniul securității sociale, atât timp cât acest stat membru nu a transpus în mod corect dispozițiile acestei directive în ordinea sa juridică internă".

123. Pe de altă parte, Comisia precizează că, în temeiul principiului autonomiei procedurale a statelor membre, nu este favorabilă stabilirii unui termen la nivel comunitar. Pentru motive de securitate juridică, aceasta propune completarea celei de a patra condiții evidențiate în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, cu prevederea ca aceasta să impună persoanei interesate să se adreseze organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de hotărârea preliminară a Curții și într-un interval de timp calculat de la data pronunțării hotărârii menționate, care să se dovedească rezonabil în raport cu principiile de drept național și în conformitate cu principiile echivalenței și efectivității.

124. În raport cu aceste argumente, trebuie examinat mai întâi domeniul de aplicare al celei de a patra condiții, care prevede că „persoana interesată s-a adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudență[a] [Curții]".

125. Dacă ne întoarcem la geneza acestei condiții, respectiv la împrejurările cauzei care a determinat pronunțarea Hotărârii Kühne & Heitz, citată anterior, constatăm că întreprinderea reclamantă a solicitat, prin scrisorile din 13 decembrie 1994 și din 3 ianuarie 1995, plata restituirilor la export a căror rambursare i se ceruse, în timp ce Hotărârea Voogd Vleesimport en -export, citată anterior, fusese pronunțată de Curte cu două-trei luni înainte, respectiv la 5 octombrie 1994. Instanța de trimitere a ridicat atunci problema dacă nu trebuia „să se deroge de la caracterul definitiv al deciziei administrative într-un caz [în care, în alte împrejurări,] persoana interesată s-a adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de hotărâre[a] Curții" [56].

126. Este probabil că, prin luarea în considerare a acestei împrejurări în motivele hotărârii pronunțate și prin menționarea acesteia în dispozitivul hotărârii, având în vedere contextul cauzei principale, Curtea a urmărit, în realitate, să acorde importanță faptului că reclamanta s-a adresat organului administrativ imediat după *pronunțarea* hotărârii Curții care a evidențiat caracterul nelegal al deciziei administrative contestate.

127. Transformând, în continuare, în Hotărârea i-21 Germany și Arcor, această „împrejurare" în „condiție", Curtea a menținut, totuși, aceeași formulare și nu a precizat dacă această condiție trebuie înțeleasă în sensul că vizează cunoașterea reală a hotărârii preliminare sau dacă trebuie interpretată în sensul că vizează data pronunțării acestei hotărâri.

128. Având în vedere termenii utilizați de Curte, este de înțeles interpretarea propusă

56 — Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior (punctul 17).

de instanța de trimitere și susținută de guvernele ceh și finlandez, potrivit căreia expresia „a luat cunoștință de jurisprudența Curții" s-ar raporta la momentul la care reclamantul a fost efectiv informat cu privire la această jurisprudență, și nu la data la care a fost pronunțată hotărârea Curții.

129. Cu toate acestea, luând în considerare importanța care trebuie acordată principiului securității juridice și, în special, cerinței privind stabilitatea situațiilor juridice, nu suntem în favoarea reținerii acestei interpretări.

130. Astfel, o asemenea interpretare ar favoriza dimensiunea subiectivă a condiției evidențiate de Curte, fapt care ar putea antrena dificultăți în ceea ce privește dovada momentului în care s-a luat efectiv cunoștință de jurisprudența Curții. În schimb, credem că luarea în considerare a datei la care s-a pronunțat o hotărâre a Curții, fiind lipsită de orice dimensiune subiectivă, prezintă un grad mai ridicat de conformitate cu imperativele întemeiate pe principiul securității juridice, cum este cel al stabilității situațiilor juridice.

131. S-ar putea obiecta, cu toate acestea, în mod întemeiat, că cerința potrivit căreia persoana interesată trebuie să se fi adresat organului administrativ imediat după pronunțarea hotărârii preliminare a Curții care a evidențiat caracterul nelegal al deciziei administrative contestate prezintă un caracter excesiv într-un context cum este cel din acțiunea principală. Astfel, reamintim că din dosar reiese că a fost necesar un anumit interval de timp pentru ca interpretarea evidențiată de Curte în Hotărârea Emsland-Stärke, citată anterior, să dea naștere unei noi practici administrative și unei modificări a jurisprudenței în Germania. Astfel, această hotărâre a Curții nu a fost luată în considerare în jurisprudența națională decât începând cu Hotărârea Bundesfinanzhof din 21 martie 2002. În plus, după cum sugerează Kempter în observațiile scrise, ar trebui luat în considerare faptul că, pe de o parte, hotărârea Curții menționată nu se referea la Regulamentul nr. 3665/87, ci la predecesorul acestuia, Regulamentul nr. 2730/79 și că, pe de altă parte, interpretarea potrivit căreia prezentarea de dovezi suplimentare nu poate fi impusă decât anterior acordării restituirii la export nu reieșea din dispozitivul hotărârii, ci din cuprinsul punctului 48 din motivele acesteia. În aceste condiții, ar putea părea nedrept să i se reproșeze Kempter că nu a depus o cerere de reexaminare la Hauptzollamt imediat după pronunțarea hotărârii preliminare a Curții.

132. Aceste observații demonstrează dezavantajele inerente interpretării stricte a condiției potrivit căreia „persoana interesată s-a adresat organului administrativ imediat după ce a luat cunoștință de jurisprudenț[a] [Curții]". Prin urmare, în opinia noastră,

trebuie pusă în discuție însăși existența acestei condiții.

133. Cu toate acestea, trebuie subliniat că, având în vedere importanța principiului securității juridice, apare legitimă căutarea unui cadru temporal pentru cererile de reexaminare și de revocare a deciziilor administrative care au dobândit caracter definitiv după epuizarea căilor interne de atac și care se dovedesc a fi contrare dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, fără ca instanța națională de ultim grad să fi sesizat Curtea cu o trimitere preliminară. Prin urmare, dreptul comunitar nu se opune ca posibilitatea formulării unor astfel de cereri să fie prevăzută într-o limită de timp. Rămâne să se stabilească, astfel, prin ce metodă poate fi instituită o asemenea încadrare temporală.

134. Din această perspectivă, nu ni se pare acceptabil că acest cadru temporal este conceput ca o condiție a nașterii unei obligații de reexaminare în temeiul articolului 10 CE, la egalitate cu celelalte condiții evidențiate de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior.

135. În plus, în măsura în care constituie o modalitate procedurală de punere în aplicare a obligației de reexaminare care decurge din articolul 10 CE, o limită temporală pentru introducerea cererilor de reexaminare și de revocare a deciziilor administrative rămase definitive și care sunt contrare dreptului comunitar, cum este cea în discuție în acțiunea principală, nu ar trebui, în opinia noastră, să fie stabilită în mod direct de Curte.

136. De aceea, în opinia noastră, a lăsa statelor membre sarcina de a stabili termenul în care trebuie formulate astfel de cereri ar fi conform principiului autonomiei procedurale a acestor state. Considerăm că această soluție corespunde mai exact demersului evidențiat de Curte în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, care urmărește concilierea principiului supremației dreptului comunitar cu principiul autonomiei procedurale a statelor membre și cu cel al securității juridice.

137. O astfel de trimitere la normele de procedură naționale ale statelor membre, care ar trebui, bineînțeles, să respecte principiile echivalenței și efectivității, ar fi, în plus, în acord cu jurisprudența constantă a Curții, care recunoaște compatibilitatea cu dreptul comunitar a stabilirii de către statele membre a termenelor rezonabile de introducere a acțiunilor, sub sancțiunea decăderii. Această jurisprudență își are originea și este cel mai frecvent aplicată în contenciosul privind restituirea taxelor naționale perce-

pute în mod neîntemeiat în raport cu dreptul comunitar.

138. Reiese din această jurisprudență că, în lipsa unei reglementări comunitare în materia restituirii taxelor naționale percepute în mod neîntemeiat, revine ordinii juridice interne din fiecare stat membru atribuția de a desemna instanțele competente și de a reglementa modalitățile procedurale ale acțiunilor în justiție destinate să asigure protecția drepturilor justițiabililor întemeiate pe dreptul comunitar, având în vedere că aceste modalități nu pot fi mai puțin favorabile decât cele aplicabile acțiunilor similare din dreptul intern, și nu pot nici să facă practic imposibilă sau excesiv de dificilă exercitarea drepturilor conferite de ordinea juridică comunitară [57]. Curtea a recunoscut, astfel, compatibilitatea cu dreptul comunitar a stabilirii, prin intermediul normelor de procedură naționale, a unor termene rezonabile de introducere a acțiunilor sub sancțiunea decăderii, ce „reprezintă aplicarea principiului fundamental al securității juridice, care protejează în același timp contribuabilul și organismul administrativ respectiv" [58]. Astfel, „asemenea termene nu sunt de natură să facă practic imposibilă sau excesiv de dificilă exercitarea drepturilor conferite de ordinea juridică comunitară" [59].

Pe de altă parte, împrejurarea că Curtea a pronunțat o hotărâre preliminară privind interpretarea dispoziției de drept comunitar în cauză nu afectează compatibilitatea cu dreptul comunitar a stabilirii, prin intermediul normelor de procedură naționale, a unor termene rezonabile de introducere a acțiunilor sub sancțiunea decăderii [60].

139. Curtea a transpus, de asemenea, acest raționament în materia răspunderii statelor membre pentru nerespectarea dreptului comunitar, conform unei logici asemănătoare celei pe care propunem Curții să o adopte în cauză. Astfel, deși condițiile în care un stat membru este obligat să repare prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului comunitar care îi sunt imputabile au fost stabilite în mod direct de Curte [61], statului îi revine obligația de a repara consecințele prejudiciului cauzat, în schimb, în cadrul dreptului național al

57 — A se vedea în special Hotărârea din 16 decembrie 1976, Rewe (33/76, Rec., p. 1989, punctul 5), Hotărârea Comet (45/76, Rec., p. 2043, punctele 13 și 16), Hotărârea din 17 iulie 1997, Haahr Petroleum (C-90/94, Rec., p. I-4085, punctul 46), Hotărârea din 15 septembrie 1998, Edis (C-231/96, Rec., p. I-4951, punctele 19 și 34), și Hotărârea din 17 iunie 2004, Recheio — Cash & Carry (C-30/02, Rec., p. I-6051, punctul 17).

58 — Hotărârile citate anterior Rewe (punctul 5) și Comet (punctul 18). A se vedea de asemenea, în același sens, Hotărârile citate anterior Haahr Petroleum (punctul 48), Edis (punctul 20), și Recheio — Cash & Carry (punctul 18).

59 — Hotărârea Edis, citată anterior (punctul 35).

60 — A se vedea Hotărârile citate anterior Rewe (punctul 7) și Edis (punctul 20). Astfel, în această din urmă hotărâre, Curtea s-a pronunțat în sensul că „împrejurarea că Curtea a pronunțat o hotărâre preliminară cu privire la interpretarea unei dispoziții de drept comunitar fără a limita efectele în timp ale acestei hotărâri nu afectează dreptul unui stat membru de a opune acțiunilor în rambursarea impozitelor percepute cu încălcarea acestei dispoziții un termen național de decădere" (punctul 26).

61 — Rezultă din jurisprudența Curții că aceste condiții sunt în număr de trei, mai precis ca norma de drept comunitar încălcată să aibă ca obiect acordarea de drepturi particularilor, ca încălcarea să fie suficient de gravă și să existe o legătură de cauzalitate directă între încălcarea obligației care revine statului și prejudiciul suferit de persoanele vătămate (a se vedea în special Hotărârea Köbler, citată anterior, punctul 51). Curtea a precizat, de asemenea, că aceste trei condiții sunt „necesare și suficiente pentru a da naștere, în beneficiul particularilor, unui drept de a obține repararea prejudiciului, fără a exclude, cu toate acestea, posibilitatea de angajare a răspunderii statului în condiții mai puțin restrictive, în temeiul dreptului național" (Hotărârea Köbler, citată anterior, punctul 57).

răspunderii, în măsura în care condițiile stabilite de legislațiile naționale în materia reparării prejudiciilor, în special cea privind termenul, respectă principiile echivalenței și efectivității [62]. Curtea a admis, și în acest caz, că „stabilirea termenelor rezonabile de introducere a acțiunilor sub sancțiunea decăderii îndeplinește, în principiu, [cerința întemeiată pe principiul efectivității dreptului comunitar], în măsura în care constituie o aplicare a principiului fundamental al securității juridice” [63].

140. În conformitate cu această jurisprudență constantă a Curții, care respectă principiul autonomiei procedurale a statelor membre, apreciem că acestea din urmă pot impune, în temeiul principiului securității juridice, ca o cerere de reexaminare și de revocare a unei decizii administrative rămase definitive și care este contrară dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, să fie formulată în fața organului administrativ competent într-un termen rezonabil.

141. Prin urmare, va reveni Finanzgericht Hamburg obligația de a verifica dacă dreptul procedural german prevede un termen pentru introducerea unei cereri de reexaminare și de revocare a unei decizii administrative rămase definitive, cum este cea în discuție în acțiunea principală. În caz afirmativ, această instanță va trebui să se asigure că norma de procedură care stabilește acest termen este conformă principiilor comunitare ale echivalenței și efectivității.

142. Prin urmare, propunem Curții să răspundă instanței de trimitere că dreptul comunitar nu se opune ca posibilitatea de a solicita reexaminarea și revocarea unei decizii administrative care a dobândit caracter definitiv după epuizarea căilor interne de atac și care se dovedește a fi contrară dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, fără ca instanța națională de ultim grad să fi sesizat Curtea cu o trimitere preliminară, să fie, potrivit principiului securității juridice, prevăzută într-o limită de timp. Revine statelor membre sarcina de a stabili, în conformitate cu principiile comunitare ale echivalenței și efectivității, termenul în interiorul căruia trebuie formulată o astfel de cerere.

143. Precizăm, în sfârșit, că, în cazul în care Curtea, contrar soluției pe care o propunem, nu dorește să revină asupra celei de a patra condiții evidențiate în Hotărârea Kühne & Heitz, citată anterior, aceasta va trebui, pe de o parte, să îi precizeze sensul și, pe de altă parte, să prevadă că această condiție nu se aplică decât cu titlu subsidiar, mai exact în cazul în care, prin normele de procedură ale unui stat membru, nu s-a stabilit un termen pentru introducerea cererilor de reexaminare și de revocare a deciziilor administrative definitive.

62 — A se vedea în special Hotărârea din 19 noiembrie 1991, Francovich și alții (C-6/90 și C-9/90, Rec., p. I-5357, punctele 41-43), Hotărârea din 10 iulie 1997, Palmisani (C-261/95, Rec., p. I-4025, punctul 27), și Hotărârea Köbler, citată anterior (punctul 58).

63 — Hotărârea Palmisani, citată anterior (punctul 28).

VI — Concluzie

144. Având în vedere ansamblul considerațiilor care precedă, propunem Curții să răspundă întrebărilor adresate de Finanzgericht Hamburg astfel:

„1) Pentru a fi îndeplinită, condiția evidențiată în Hotărârea Curții din 13 ianuarie 2004, Kühne & Heitz (C-453/00), potrivit căreia decizia unei instanțe naționale de ultim grad, având în vedere jurisprudența Curții ulterioară acesteia, este întemeiată pe o interpretare eronată a dreptului comunitar adoptată fără sesizarea cu titlu preliminar a Curții în condițiile prevăzute la articolul 234 al treilea paragraf CE, nu presupune ca reclamantul din acțiunea principală să fi invocat dreptul comunitar în cadrul căii de atac formulate potrivit dreptului intern împotriva deciziei administrative contestate.

2) Dreptul comunitar nu se opune ca posibilitatea de a solicita reexaminarea și revocarea unei decizii administrative care a dobândit caracter definitiv după epuizarea căilor interne de atac și care se dovedește a fi contrară dreptului comunitar, astfel cum a fost interpretat ulterior de Curte, fără ca instanța națională de ultim grad să fi sesizat Curtea cu o trimitere preliminară, să fie, potrivit principiului securității juridice, prevăzută într-o limită de timp. Revine statelor membre sarcina de a stabili, în conformitate cu principiile comunitare ale echivalenței și efectivității, termenul în interiorul căruia trebuie formulată o astfel de cerere.”